

Valtavirrassa mutta poikkiteloin

■ KRISTIINA KALLEINEN

Tellervo Krogerus: *Sanottu. Tehty. Matti Kuusen elämä 1914–1998*. Siltala 2014.

Tellervo Krogeruksen massiivinen Matti Kuusen elämäkerta on tyrmäävä teos – eikä vain sen laajuuden (780 tekstisivua) takia. Kirja on erittäin hyvin ja sujuvasti kirjoitettu, joten lukukokemuksena se on miellyttävä. Kun kysymyksessä on henkilökuva ihmisestä, joka lienee suurelle osalle suomalaisista tuiki tuntematon, herää kysymys kirjan laajuuden tarpeellisuudesta. On ymmärrettävää, että kun tutkija useiden vuosien ajan perehtyy syvällisesti kohdehenkilönsä elämään ja persoonallisuuteen, on vaikeasti vältettävissä tarve kertoa hänestä lukevalle yleisölle kaikki mahdollinen. Lukeva yleisö saattaa kuitenkin olla sitä mieltä, että vähemmän olisi enemmän.

Oletettavaa on, että tutkija on käyttänyt runsaasti aikaa löytääseen kertomukselleen toimivan rakenteen. Elämäkerta etenee kronologis-temaattisesti ja tämä ratkaisu sopii M6:n elämään oivallisesti. Toistoa ei tämän vuoksi ole voitu välttää, mutta sitä ei ole häiritsevääsä määrin. Osittain temaattinen ra-

kenne sallii sen, että mikäli lukijaa ei jokin tietty teema kiinnosta, hän voi hypätä kyseisen luvun tai alaluvun yli ilman, että kertomuksen punainen lanka katkeaa.

Elämäkerran perustana olevan lähdeaineiston määrä on huikea. Jo pelkästään Kuusen itse tuottaman kirjallisen aineiston määrä on mittava. Teoksen laajuuteen on osittain synnä kohde itse: hän taisteli unohdusta vastaan nuoruudesta saakka ja säilytti lähes kaiken kirjallisen aineistonsa aina koulupöjan vihkoista ja päiväkirjoista lähtien systemaattisesti. Kuusi halusi välttää ”unohdetun porraspuun” kohtalon, kuten hän vain 21-vuotiaana runoili.

Kun kohdehenkilö on itse koonnut ja järjestänyt arkistonsa, on tietysti vaara, että se ohjaa tutkijaa tiettyyn suuntaan. Krogerus on toki tästä tietoinen eikä tutkimus nojaudu vain Kuusen omaan kotiarkistoon vaan myös muiden arkistojen antia on käytetty runsaasti hyväksi.

Eräässä yhteydessä Kuusi toteasi, että hänen teksteistään voi lukea henkilökohtaista viestiä ”aika paljon” – se, jolla on ”silmää nähdä”. Tellervo Krogerus on epäilemättä nähnyt. On päivänselvää, että Krogerus on perehtynyt kohdehenkilöönsä niin perusteellisesti kuin mahdollista ja kokenut Kuusen värikkään kulttuuripersoonan itselleen läheiseksi henkilöksi. Sillä suomalainen kulttuuripersoonana *sui generis* Kuusi todellakin oli. Sanaa *suomalainen* voidaan korostaa erityisesti, sillä Suomi ja suomalaisuus olivat Kuusen tutkimuskohteita koko hänen elämänsä ajan. Kuten hän itse totesi: ”Saattoi olla kansainvälisiä yhteyksiä, mutta keskuksessa oli koko ajan suomalainen kulttuuri.”

Mitä suomalaisuus merkitsi Kuuselle? Jo 1930-luvulta lähtien hän korosti muun muassa sitä, että myös työväenluokka kuului yhteisen suomalaisuuden piiriin, siksi hänestä oli tärkeää pitää esillä kansaa yhdistäviä arvoja. Kansallinen yhteenkuuluvuus ei hänen mukaansa kuitenkaan perustunut yksimielisyydelle vaan sisälsi jännitteitä.

Kirjoittaminen, sanoilla leikkittely ja runoilu kuuluivat Kuusen elämään varhaisista vuosista lähtien. Valmistuessaan filosofian kandidaatiksi juuri talvisodan alla vuonna 1939 Kuusella oli laudaturarvosana suomalaisessa ja vertailevassa kansanrunoudessa sekä kotimaisessa kirjallisuudessa ja cum laude suomen kielessä. Yliopistossa myös lausuntaa, suullista esitystaitoa ja puheoppia ahkerasti opiskellut Kuusi oli sittemmin erittäin suosittu erilaisten tilaisuuksien puheiden pitäjä, joka osasi ottaa yleisönä retorisia tehokeinoja viljellen.

Kouluttautuessaan 1930-luvulla demagogiksi Kuusella oli yliopiston antaman opetuksen lisäksi ollut omaperäinen oppimismenetelmä: hän vieraili mitä erilaisimpien poliittisten ja uskonnollistenkin laukojen kokouksissa, ”en suinkaan vain löytääkseni arsenaalia heitä vastaan vaan nimenomaan opiskellakseni heidän tekniikkaansa”. Menetelmä oli tehokas ainakin siitä päätelleen, että sotien jälkeen hänen uransa kysyttynä, kiitettynä ja myös kiisteltynä puhujana lähti vahvaan nousuun. Suomen puheopettajien liitto valitsi vuonna 1976 Kuusen vuoden puhujaksi, ja *Apu*-lehden järjestämässä äänestyksessä hänet valittiin vuonna 1987 Suomen suosikkiprofessoriksi, ”ehdolla, että pysyy paremmin asiassa”! Mutta Kuusen mieluinen leipä-

ji oli juuri asiasta poikkeaminen ja oman ”virallisen” asiantuntijuuden ulkopuolisiin asioihin puuttaminen. Kun Martti Haavio eräässä tilanteessa huomautti Kuusen pistävän nenänsä asioihin, jotka eivät hänelle kuulu, kivahti Kuusi vastaukseksi: ”Tässä maassa ei ole ainoatakaan asiaa, joka ei kuulu minulle.”

Kirjoittamiseen liittyi myös runoilu. Runoilijana Kuusi debytoi jo vuonna 1935 aikakauden henkeen sopivalla kokoelmalla *Runon ja raudan kirja*, jonka ”ansioista” Kuusi on sittemmin nimetty AKS:n hovi-runoilijaksi. Vielä vuonna 2004 ilmestyneessä *Suomen kulttuurihistoriassa* kokoelman todetaan ”uhkuvan Suur-Suomi-aatetta”. Krogerus pyrkii hälventämään tätä mielikuvaa, ja totta onkin, että kokoelmassa toki on paljon muunlaisiakin runoja. Kaiken kaikkiaan 1930-luvun osalta teoksesta välittyy pyrkimys lieventää mielikuvaa Kuusen AKS- ja IKL-mielisyydestä ja korostaa Kuusen kansallista yhtenäisyyttä korostavaa ajattelua. Kun tätä toistetaan teoksessa usean kerran, syntyy mielikuva tarpeesta vakuutella asiaa. Se ei ehkä ole ollut tietoista, mutta joka tapauksessa se vaikuttaa apologiaalta ja pyrkimyksestä etäännyttää Kuusi 1930-luvun henkisestä ilmapiiristä.

Saksan ihailijoihin Kuusi ei kuulunut. Saksassa vietetty lukuvuosi 1936–37 oli hänelle silmiä avaavaa aikaa. Natsipropaganda oli hänen mielestään vastenmielistä ja näennäinen yksimielisyys ”huutavaa hiljaisuutta”. ”Sanon vain: täällä eivät ole asiat, niin kuin niiden luullaan olevan.” Kotimaahan palattuun Kuusi korosti entistä vahvemmin kansallista yhtenäisyyttä, joka hänen ajattelussaan perustui yksi-

lölle ja erilaisuudelle. Vuosikymmeniä myöhemminkin nämä asiat olivat hänelle tärkeitä.

Kirjoituksissaan ja puheissaan Kuusi rakensi kuvaa moninaisesta Suomesta ja pyrki purkamaan kuvaa monoliittisesta suomalaisuudesta. Niin yksilöiden kuin paikkakuntienkin tuli rakentaa ja korostaa omaa erityisyytään yhdenmukaisuuden painetta vastustaen: ”vahvat, elinvoimaiset paikkakunnat ovat itsenäisten ihmisten paikkakuntia”. Kuusella liittyi tähän myös helsinkiläisyyden ja pääkaupunkilaisuuden vastustus – tai pikemminkin yleisesti ottaen maa- ja kaupunkilaisten välinen vastakohtaisuus. Erityisesti Kuusi vastusti kulttuurin kaupunkikeskeisyyttä ja aivan erityisesti Helsingin keskeisyyttä. ”Päästään kala ensiksi haisee, sanoo sananlasku, ja olipa kyseessä taiteen dekadenssi tai talouselämän depressio, pääkaupunki näyttää tietä muulle Suomelle.”

Kuusi toimi sodan jälkeen myös ahkerana ja iskevänä pakinoitsijana ja esseistinä esimerkiksi *Uudessa Suomessa*, *Suomalaisessa Suomessa*, *Kalevassa* ja *Suomen kuvalehdessä*. Urho Kekkosen poliittiseen taktikointiin Kuusi suhtautui jo 1950-luvun loppupuolelta lähtien kriittisesti. Vuoden 1956 vaalien alla Kuusi totesi: ”Mieluummin valtakunnan johdossa pienikin mies, jonka ympärille vahvat voivat kerääntyä, kuin vahva mies, jonka lähettyville mahtuu vain pieniä miehiä”. Kuusen heittelemien piikkien seurauksena Kekkosen lähipiiriin kuulunut Kustaa Vilkuna lakkasi hetkeksi tervehtimästä Kuusta. Myöhemminkään ei Kekkonen tukijoihin välttynyt Kuusen piikeiltä. Kekkonen merkitsi Kuusen re-

serviläisjärjestöjen itsenäisyyspäivän juhlassa vuonna 1972 pitämän puheen johdosta: ”Niitä Matti Kuusen 1930-luvun paskapuheita.”

Todettakoon kuitenkin, ettei presidentti Kekkonen ikiajoiksi harmistunut Kuusen piikeistä, vaan itsenäisyyspäivän linnanjuhliin hänet kutsuttiin ja, mikä merkittävintä, Kuusi toimi sittemmin – kuinka suuressa määrin, on mahdotonta tietää – myös Kekkosen puheiden kirjoittajana tai parantelijana.

Puoluepoliittisesti sitoutumaton Kuusi liittyi vuonna 1981 Mauno Koiviston sitoutumattomaksi valitsijamieheksi. Tässä yhteydessä hän oli eräässä puheessaan todennut, ettei ”ole tarpeellista, että presidentti työntää nenänsä joka ovenrakoon ja ampuu hyttysiä myllynkivillä”. Monille Kuusen ystäville hänen asettumisensa sosiaalidemokraatin tukijaksi oli pettymys ja kauhistus. Kuusi pysyi kuitenkin puolueiden ulkopuolella ja kehitti tapansa mukaan sitoutumattomuudestaan leikin. Eräiden vaalien jälkeen hän totesi periaatteenaan olevan, ettei äänestä kahata kertaa peräkkäin samaa puoluetta, ”joten en voinut olla vihreä tällä kertaa”.

”Vihreä” Kuusi tavallaan kuitenkin oli, sillä hänellä oli lapsuudesta lähtien erittäin läheinen suhde luontoon ja sittemmin hän tuli mukaan järjestäytyneeseen luonnonsuojelutyöhön Kalevalaseuran ja Suomen Kotiseutuliiton yhteistyön kautta. Kuvaavaa Kuusen erityisyyttä ja ainutlaatuisuutta korostavalle ajattelulle on, että häntä kiehoi ja inspiroi Pentti Linkola, joka Kuusen mukaan vihreiden ”sinänsä kiinnostavassa ja virkistävissä ajattelussa” oli ainoa, joka ky-

keni älylliseen rehellisyyteen.

Kalevalaseuran, Suomen Kotiseutuliiton, Talonpoikaiskulttuurisäätiön, Suomen Kulttuurirahaston ja vastaavien toiminnassa mukana olemistaan Kuusi kutsui ”yhdistysrientoiluksi”. Osallistuminen järjestötyöhön perustui eräänlaiselle velvollisuuden- ja vastuuntunnolle. Suomalaista kulttuuria edistävien järjestöjen ja organisaatioiden toimintaan osallistuminen oli tehtävä, josta kieltäytymiseen hänen moraalisensa ei antanut lupaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura sen sijaan liittyi tutkijan omaan työhön eikä lukeutunut ”yhdistysrientoilun” piiriin.

Tutkijana ja opettajana – suomalaisen ja vertailevan kansanroutudentutkimuksen professorina – Kuusi oli ilmeisen innostava ja uudistava persoona, jonka luennot vetivät paljon kuulijoita. Mieluisuutta oli, jos joku osasi ja rohkeni olla eri mieltä professorinsa kanssa. Ohjausta sanan nykymerkityksessä hän ei juuri antanut, vaan palaute tuli yleensä kirjallisissa muodossa. Tai puheluna seitsemältä sunnuntai-aamuna. Kuusen tutkimushankkeita 1960- ja 1970 -luvulla Krogerus esittelee laajasti.

Kuusen elämäntyön määrä on mittava. Työnteon voidaan sanoa olleen hänen elämänsä, jonka perustana oli nimenomaan käsitys työnteon merkityksellisyydestä: ”Työn jäljet yksin näyttää/voitiinko ketä käyttää./Työ häpäisee/työ ylistää/työ yksin jää/työn jäljet jää.” Kuolemattomuuden tavoittelua.

Kuusen elämänarvojen perustana oli vapaus: isänmaan vapaus, sananvapaus, tutkimuksen vapaus, ajattelun ja hengen vapaus. Kuusi lisäsi vuonna 1979 vielä yhden vapauden lajin, jonka olemassaolo

ei tänäkään päivänä ole kaikkialla maailmassa itsestään selvää, nimitäin muistamisen vapauden.

Krogeruksen laatima elämäkerta on kiehtova ja perusteellinen kuvaus periksiantamattomasta suomalaisen yhteiskunnan ja elämänmuodon kriitikosta, joka työnsä ja toimintansa kautta näki viljelevän-sä puutarhaa nimeltä Suomi. Sivumääräisesti tutkimus on kovin laaja ja supistamisen varaa olisi ollut ilman, että työ ajatuksellisesti olisi menettänyt merkittävyyttään. Mutta, kuten totesin, työn rakenne sallii tiettyjen osin ylihyppäämisen ajatuksen katkeamatta.

Kustannusosakeyhtiö Siltala on tehnyt kulttuuriteon Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) puolesta julkaistessaan Krogeruksen tutkimuksen. SKS:n julkaisupolitiikan linjanmuutos on herättänyt tutkijakentällä kritiikkiä, eikä ihme. Perin outoa esimerkiksi on, että SKS:lle on kelvannut 35-vuotiaan nyrkkeilijän ”muistelmat”, mutta ei seurassa pitkään ja ahkerasti toimineen Matti Kuusen elämäkerta.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti.